

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Dialogisch lezen in de geschiedenisles

Een verhaal over kinderverzorgsters en studenten die joodse kinderen uit de Hollandsche Schouwburg redden

van Boxtel, C.; van Drie, J.

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Literatuur leren lezen in dialoog

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Boxtel, C., & van Drie, J. (2022). Dialogisch lezen in de geschiedenisles: Een verhaal over kinderverzorgsters en studenten die joodse kinderen uit de Hollandsche Schouwburg redden. In G. Rijlaarsdam, M. Braaksma, M. van de Guchte, M. Koek, A. ten Peze, M. Schrijvers, & D. van Weijen (Eds.), *Literatuur leren lezen in dialoog: Lessen geïnspireerd op het werk van Tanja Janssen* (pp. 209-219). Amsterdam University Press.
https://didactieknederlands.nl/?ltn_publicatie=literatuur-leren-lezen-in-dialoog-lessen-geinspireerd-op-het-werk-van-tanja-janssen

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

19 Dialogisch lezen in de geschiedenisles: een verhaal over kinderverzorgsters en studenten die joodse kinderen uit de Hollandsche Schouwburg redden

Carla van Boxtel & Jannet van Drie

Toelichting op de les

Leerlingen lezen en bespreken in deze les twee fragmenten uit de roman *Noem geen namen* van Astrid Sy. De roman is geïnspireerd door de levens van drie vrouwen, een kinderverzorgster en twee studentes, die tijdens de Tweede Wereldoorlog honderden joodse kinderen hebben gered. Hoewel de hoofdpersonen en het verhaal fictief zijn, is de roman voor een belangrijk deel gebaseerd op ervaringen van mensen die in het verzet zaten en op historische feiten met betrekking tot de Hollandsche Schouwburg en de crèche aan de overkant. De Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan (vlak bij de ILO-UvA) was tijdens de Tweede Wereldoorlog een verzamelen deportatieplaats van joden. In 1942 en 1943 zaten in het voormalige theater tienduizenden joodse mannen, vrouwen en kinderen gevangen in afwachting van hun gedwongen deportatie naar Westerbork. Kinderen werden tot aan de deportatie gescheiden van hun ouders opgevangen in een crèche tegenover de schouwburg. Medewerkers van de crèche wisten 500 tot 700 kinderen te redden. Kinderverzorgsters vroegen eerst aan de ouders die in de Hollandsche Schouwburg wachtten op deportatie toestemming om hun kind of kinderen naar een onderduikadres te brengen. De verzorgsters smokkelden de kinderen op allerlei manieren uit de crèche, waarna ze door een medewerker van de Joodse Raad van de deportatielijst werden gehaald. Studenten van de Amsterdamse Studenten Groep en het Utrechts Kindercomité haalden de kinderen op, zochten onderduikadressen en brachten de kinderen daar met gevaar voor eigen leven naartoe.

Omdat wij ons bezig houden met het leren en onderwijzen van geschiedenis, hebben we een geschiedenisles ontwikkeld waarin we de principes van dialogisch leren en authentieke lezersvragen, zoals beschreven door Tanja Janssen (2009) toepassen. In het geschiedenisonderwijs worden persoonlijke verhalen gebruikt om leerlingen meer inzicht te geven in

historische ontwikkelingen en gebeurtenissen, maar ook om zicht te geven op 'agency'. Concrete personen en situatiebeschrijvingen helpen om abstracte gebeurtenissen concreet te maken (De Leur, 2019). Leerlingen kunnen zich bijvoorbeeld een betere voorstelling maken van wat de vervolging van joden betekende voor de mensen die in die tijd leefden. Hoe gingen mensen om met de situatie van dat moment, wat deden ze en welke keuzes maakten ze? In de geschieddidactische literatuur wordt hierbij de term 'historisch inleven' gebruikt. Leerlingen proberen zich te verplaatsen in de situatie, ervaringen en gedachten van mensen in het verleden. Endacott en Brooks (2018; 2013) benoemen belangrijke componenten van historisch inleven. Leerlingen dienen het handelen, de motieven en emoties van historische personen in de historische context te plaatsen om deze te kunnen begrijpen. Daarnaast benadrukken zij het belang van een persoonlijke connectie, die tot stand kan komen als leerlingen zich met de historische personen identificeren of zich betrokken voelen bij hun emoties en gevoelens. Door het handelen van historische personen en de motieven en gedachten daarbij centraal te stellen, kunnen leerlingen ook reflecteren op hoe het handelen van mensen ertoe doet (Barton, 2012). Mensen in verleden en heden, en ook zij zelf, maken bepaalde keuzes en die keuzes hebben consequenties. Persoonlijke verhalen kunnen zicht geven op de dilemma's die daarbij aan de orde kunnen zijn en het verschil dat mensen met hun handelen kunnen maken. In het verhaal over de kindersmokkel bij de crèche, wordt bijvoorbeeld duidelijk dat de kinderverzorgsters en studenten die de kinderen uit de crèche smokkelden en naar onderduikadressen brachten, dat deden met gevaar voor hun eigen leven en dat van hun familieleden.

Deze aandacht voor historisch inleven en reflectie op *historical agency* sluiten aan bij wat Tanja Janssen beschrijft als de interne dialoog (de dialoog van de leerling met de tekst) en de humanistische visie op lezen, waarin het proces van betekenisverlening centraal staat. Juist persoonlijke verhalen kunnen vragen oproepen. Logtenberg (2012) heeft in zijn promotieonderzoek aan de Universiteit van Amsterdam onderzocht welke vragen leerlingen stellen als ze een verhalende of een problematiserende tekst over een historische gebeurtenis of situatie lezen. Hij concludeerde dat de vragen die leerlingen stelden heel gevarieerd waren en altijd betekenisvol. Ze zijn ook functioneel in het stimuleren van historisch denken en redeneren. Vragen als waarom deden mensen dit, zetten immers aan tot historisch contextualiseren. In de opdrachten die we ontwikkeld hebben, laten we leerlingen daarom eerst zelf vragen stellen bij de tekst en vervolgens in overleg met klasgenoten een hamvraag formuleren en een voorlopig antwoord daarop. Tanja Janssen benadrukt het belang van een externe dialoog (de dialoog met docent en

klasgenoten). In ons werk over historische redeneren benadrukken we het belang van dialogisch onderwijs voor de geschiedenisles (Van Boxtel & Van Drie, 2017; 2018). In dialoog met medeleerlingen en de docent oefent de leerling historisch redeneren en het gebruik van de vakspecifieke taal en redeneerwijzen en kan de docent zowel verbreden als verdiepen (Van Drie & Dekker, 2013). In deze gesprekken is ruimte om meerdere ideeën en (historische en eigentijdse) perspectieven te verkennen. Hierdoor kan het besef bij leerlingen groeien dat het verleden niet iets is wat vaststaat (zo was het) of voor iedereen dezelfde betekenis heeft, maar een interpretatie op basis van historisch bewijsmateriaal.

Keuze van de tekst

We achten fragmenten uit deze roman geschikt voor leerlingen van 15 tot 18 jaar. De hoofdpersonen in het verhaal zijn niet veel ouder dan de leerlingen, zodat zij zich gemakkelijk kunnen inleven. De tekst gaat over thema's als oorlog en verzet, recht en onrecht, vriendschap en medemenselijkheid. Deze thema's spreken jongeren over het algemeen aan (Logtenberg, 2012). Door het persoonlijke verhaal, wordt duidelijk hoe gewone jonge mensen in een moeilijke situatie als een oorlog kunnen reageren, welke keuzes ze kunnen maken, welke waarden en normen daarbij een rol spelen en welke consequenties dat kan hebben voor anderen en henzelf. Ze kunnen reflecteren op de vraag wat ze zelf zouden hebben gedaan. De les kan daarmee bijdragen aan inzicht in historische gebeurtenissen (de Tweede Wereldoorlog en de vervolging van joden), aan historische vaardigheden als inleven en contextualiseren, en ook aan de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen (zicht op wie ze zelf zijn, zouden willen zijn en wat ze belangrijk vinden).

De tekst

Leerlingen lezen twee fragmenten uit het boek. Pagina 117 en 118 doen verslag van een vergadering van studenten uit Amsterdam en Utrecht die bespreken hoe ze kinderen kunnen redden van deportatie door ze uit de crèche tegenover de Hollandsche Schouwburg te smokkelen en naar onderduikadressen te brengen. In het tweede fragment (blz. 148 t/m 151) smokkelt kinderverzorgster Rosa kinderen uit de crèche en brengt ze naar een adres waar Pim, Kaat en andere studenten zich over de kinderen ontfermen en meenemen naar een onderduikadres.

Een van de vragen die de tekst kan oproepen is waarom deze studenten, die zelf niet joods waren, joden hielpen. De hoofdpersonen in de roman hadden daarvoor hun eigen redenen. Pim en Kaat maakten bijvoorbeeld mee hoe hun joodse medestudent en vriend te maken kreeg met uitsluiting en vervolging. Kaat was getuige van een razzia waarbij joodse mannen, vrouwen en kinderen met geweld uit hun huizen werden gehaald. Een tweede vraag kan zijn hoe joodse mensen in de Hollandsche Schouwburg terecht kwamen en waarom ze daarheen gingen. De Hollandse Schouwburg stond onder beheer van de Joodse Raad. De hoogste vertegenwoordiger van de Joodse Raad in de schouwburg was een Duitse immigrant: Walter Süskind. Hij komt ook in het gekozen verhaal voor en was een van de organisatoren van de kindersmokkel.

Een andere vraag die de tekst kan oproepen is hoe het afliep met Rosa en Kaat. Kaat wordt uiteindelijk opgepakt en komt via kamp Vught in kamp Ravensbrück terecht. Ze overleeft de ontberingen en keert in 1945 terug naar Nederland. Rosa dook samen met haar man onder toen de crèche, net als de Hollandsche Schouwburg, in september 1943 gesloten werd omdat er zich vanaf toen officieel geen joden in Nederland meer bevonden. Ze waren vlak daarvoor getrouwd omdat ze alleen als echtpaar gezamenlijk een onderduikadres zouden kunnen vinden. De ouders, broer en het zusje van Rosa waren eerder al op transport gezet en keerden niet terug uit de oorlog. Deze levensloop van Rosa en Kaat komt overeen met de levensloop van de kinderverzorgster en studente op wie hun personages gebaseerd zijn.

Opdrachten voor de leerlingen

1. Lees de twee fragmenten (blz. 117-118 en blz. 148-151) uit het boek *Noem geen namen* van Astrid Sy. Deze roman gaat over drie jonge vrouwen die met gevaar voor eigen leven joodse kinderen redden.
Noteer tijdens het lezen de vragen die bij je op komen: dingen die jij wilt weten, die je opvallend, interessant, vreemd, onbegrijpelijk, verbazingwekkend, enzovoorts vindt.
2. Wissel de vragen uit in een groepje van vier. Kies samen één vraag die jullie belangrijk vinden: een gezamenlijke hamvraag. Noteer deze hamvraag. Een hamvraag is een vraag:
  - die jij belangrijk vindt voor de twee fragmenten als geheel;
  - die je ook na het lezen niet loslaat;
  - waarop waarschijnlijk meerdere antwoorden mogelijk zijn;
  - die niet direct te beantwoorden is vanuit de tekst.

3. Bedenk samen (zonder gebruik te maken van andere informatie dan de fragmenten uit het verhaal) een mogelijk antwoord op jullie vraag. Schrijf dit mogelijke antwoord op en leg uit waarom je dit antwoord aannemelijk vindt.
4. Wissel met twee andere groepjes jullie hamvraag en mogelijke antwoorden uit. Vul het eigen antwoord aan met antwoorden van de andere groepjes. Noteer welke vragen jullie nog hebben over de specifieke situatie van die tijd, de Duitse bezetting, de jodenvervolgving of het verzet.
5. Beantwoord deze vragen met behulp van je schoolboek en/of historische bronnen die je van de docent krijgt. Als je op basis van deze informatie het antwoord op de hamvraag wil aanvullen dan kan dat.
6. Presenteer jullie hamvraag en antwoorden aan de klas.
7. De les wordt afgesloten met een klassikale nabespreking.

Bronnen

- Bartelds, H., Savenije, G.M., & van Boxtel, C. (2020). Students' and teachers' beliefs about historical empathy in secondary history education. *Theory & Research in Social Education*, 48, 4, 529-551. DOI: 10.1080/00933104.2020.1808131
- Barton, K. C. (2012). Agency, choice and historical action: How history teaching can help students think about democratic decision making. *Citizenship Teaching & Learning* 7, 2, 131-142. doi: 10.1386/ctl.7.2.131_1
- De Leur, T. (2019). "Just imagine..." *Exploring externalized learner-generated images of the past in secondary history education*. Amsterdam: proefschrift.
- Endacott, J., & Brooks, S. (2013). An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy. *Social Studies Research and Practice*, 8(1), 41-58.
- Endacott, J., & Brooks, S. (2018). Historical empathy: Perspectives and responding to the past. In S. A. Metzger & L. McArthur Harris (Eds.). *The Wiley international handbook of history teaching and learning* (pp. 203-226). Wiley-Blackwell.
- Janssen, T. (2009). *Literatuur leren lezen in dialoog: lezersvragen als hulpmiddel bij het leren interpreteren van korte verhalen*. Amsterdam: Kohnstamm kennisreeks, nr. 4. Vossiuspers.
- Logtenberg, A. (2012). *Questioning the past: student questioning and historical reasoning*. Amsterdam: proefschrift.
- Sy, Astrid (2021). *Noem geen namen*. Amsterdam: Uitgeverij Luitingh-Sijthoff. Eerste druk april 2021
Tweede druk, augustus 2021
- blz. 117 en 118 Van 'Laten we verdergaan,' zei Ted. Tot 'Ik denk dat ze veel minder te verliezen hebben, zo vlak voor ze op transport moeten.'
  - blz. 148 t/m 151. Van 'De schemering daalde neer over de Plantage Middenlaan. Tot: Ze wachtte een paar minuten en ging toen ook.'

- Van Boxtel, C., & van Drie, J. (2017). Engaging students in historical reasoning: The need for dialogic history education. In M. Carretero, S. Berger & M. Grever (Eds.). *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education* (pp. 573-589). DOI 10.1057/978-1-137-52908-4_30
- Van Boxtel, C. & van Drie, J. (2018). Historical Reasoning: Conceptualizations and Educational Applications. In: S. Metzger & L. Harris (Eds). *International Handbook of History Teaching and Learning*. pp. 149-176. New York, Wiley-Blackwell.
- Van Drie, J., & Dekker, R. (2013). Theoretical triangulation as an approach for revealing the complexity of a classroom discussion. *British Educational Research Journal*, 39, 2, 338–360. DOI 10.1080/01411926.2011.652069

Informatie over de Hollandsche Schouwburg en Crèche tijdens WOII:

<https://jck.nl/nl/longread/de-hollandsche-schouwburg-als-deportatieplaats>

<https://anderetijden.nl/aflevering/505/Hilde-Goldberg>

<https://www.youtube.com/watch?v=upgdvGyjKHY>

Flim, B.J. (1997). Omdat hun hart sprak. *Geschiedenis van de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen in Nederland, 1942-1945*. Kampen: proefschrift.

Verhaal

Josephines glimlach werd breder en Kaat glimlachte terug.

Opeens voelde Kaat het verlangen om vriendinnen met haar te worden.

‘Laten we verdergaan,’ zei Ted. ‘We hebben niet lang.’

‘Klopt,’ zei Pim. ‘Zoals jullie weten hadden we in het begin moeite om ouders over te halen hun kinderen aan ons af te staan. Maar dankzij een nieuwe contactpersoon hebben we al veel meer kinderen Amsterdam uit kunnen krijgen.’

‘Maar het is niet genoeg,’ zei Japie. ‘Ze pakken steeds meer joden op en brengen die naar de Hollandsche Schouwburg, een theater in de Plantagebuurt van Amsterdam. Aan het hoofd daar staat een Duitse jood. Walter Süskind heet hij. Van daaraf vertrekken er elke week honderden naar de kampen. Ze zijn nu ook begonnen met bejaarden en zieken op te halen. Kinderen moeten verplicht met hun ouders mee...’ Het was stil geworden in de kamer. Iedereen luisterde geconcentreerd.

‘Ze zeggen dat er aparte kindertehuizen zijn in de kampen, maar daar geloof ik geen snars van,’ zei Pim. ‘Vanaf het moment dat een kind de trein in stapt, is het afgelopen. We moeten meer doen. Een groter netwerk aanboren.’

‘Sinds begin oktober wordt een gebouw aan de overkant van de Schouwburg gebruikt om de kinderen in onder te brengen,’ ging Pim verder. ‘Een crèche. Henriëtte Pimentel is daar de directrice.’

‘Willen jullie samenwerken met Süskind en die vrouw om kinderen uit de Crèche te smokkelen?’ vroeg Theun.

‘Daar komt het wel op neer, ja.’

‘Is er geen bewaking bij de Schouwburg?’ vroeg Ted. ‘Hoe kom je daar ongezien weg?’

‘We zijn een paar keer gaan kijken. Buiten staan er meestal maar een of twee bewakers. En vlak bij de Crèche is een kruispunt en kun je de hoek om. Maar het belangrijkste is dat de moffen Süskind vertrouwen. Hij zat in de klas bij Aus der Fünten.’

Theun fliet. ‘Dat wist ik niet.’

‘Is die Süskind dan wel te vertrouwen?’ vroeg Ted. ‘Als hij op zo’n goede voet staat met die boef?’

‘Hij voert hem blijkbaar vaak dronken, zodat Felix Halverstad, die de administratie van de Schouwburg moet bijhouden, met de namenlijsten kan sjoemelen. Zo laten ze mensen verdwijnen, zonder dat de moffen het doorhebben.’

‘Dat zegt niets. Hoe weet je dat hij te vertrouwen is? Ken je hem persoonlijk?’

‘Hem niet, maar Felix Halverstad wel. Hij is uit het juiste hout gesneden. Toen ik van de Schouwburg hoorde, ben ik met hem gaan praten.’

Toen *we* van de Schouwburg hoorden, wilde Kaat bijna zeggen, maar ze hield haar mond.

‘Hij zei ook dat Süskind de man is die we moeten hebben,’ ging Pim verder. ‘Er gebeurt niets in de Schouwburg zonder zijn toestemming.’

‘De Crèche wordt niet echt bewaakt,’ zei Japie. ‘Omdat het om kinderen gaat.’

‘Het is de perfecte aanvoer,’ zei Pim. ‘Süskind en Pimentel vinden de kinderen, Halverstad haalt hun namen van de lijst en wij brengen ze Amsterdam uit.’

‘En wij brengen ze naar hun schuilplaatsen,’ voegde Theun eraan toe. ‘Weet je, dit zou nog weleens kunnen gaan werken!’

‘Waarom denk je dat zij de ouders wél zover kunnen krijgen om hun kinderen af te staan?’ vroeg Lien.

‘Het schijnt vreselijk te zijn in de Schouwburg,’ zei Pim. ‘Ik denk dat ze veel minder te verliezen hebben, zo vlak voor ze op transport moeten.’

12

De zolder

November

De schemering daalde neer over de Plantage Middenlaan.

De deur van de Crèche ging open en het licht scheen naar buiten. Rosies kleine gestalte wierp een lange schaduw over de donkere straat. Vlug stak ze over en ze negeerde de lachende bewakers die voor de ingang van de Hollandsche Schouwburg stonden. De deur links van hen ging open; die bood toegang tot een steeg naast de Hollandsche Schouwburg die dienstdeed als brandgang. Een kar volgeladen met koffers, rugzakken en jutezakken werd met moeite de stoep op geduwd. Rosie rende het laatste stukje en begon aan de kar te trekken.

‘Goedenavond,’ zei ze toen Ben achter de kar verscheen.

‘Moet ik een handje helpen?’

‘Graag, zuster Rosie,’ zei Ben. ‘Bedankt,’ voegde hij eraan toe toen er twee koffers af vielen en Rosie die er weer op legde. ‘Waar gaat dat heen?’ riep een van de bewakers, een Nederlander.

‘Deze bagage moet naar het kledingdepot,’ zei Ben. ‘Zuster Rosie helpt me een handje.’

‘Of is dat tegenwoordig ook al verboden?’ bromde Rosie.

Met bloeddoorlopen ogen keek de bewaker hen aan. In zijn hand had hij een glazen flesje. Hij zei niets. Toen spuugde hij op de grond. ‘Smeer ’m!’ snauwde hij.

‘Waarom duurde het zo lang?’ fluisterde Rosie toen ze de hoek om waren en de Plantage Kerklaan in liepen.

‘De bewakers deden erg moeilijk vandaag,’ zei Ben. ‘Ik dacht even dat het helemaal niet door zou gaan. Süskind moest ze uiteindelijk dronken voeren.’

De Plantage Kerklaan was verlaten. Er liep een rilling over Rosies rug toen ze de houten planken zag die schots en scheef over de deuren en ramen van huizen waren getimmerd.

De wind jammerde zacht, als om de pijn van de verdwenen bewoners. Bij nummer 25 klopte Rosie drie keer op de deur.

‘Eindelijk, we dachten dat jullie niet meer zouden komen,’ zei een mannenstem.

Vier mensen doemden op uit de schaduwen.

‘Is de kust veilig?’ vroeg iemand.

‘Ja,’ zei Rosie. Ze begon de bovenste laag bagage eraf te halen, terwijl Ben op de uitkijk stond. ‘Kom er maar uit.’ Ze tilde een klein jongetje onder zijn oksels van de kar. Het hoofd van een meisje kwam tevoorschijn. Een jongeman met een wollen pet hielp haar van de kar. De vrouw met de vlecht groef tussen twee zakken en viste er voorzichtig een baby uit. Vlug werden de kinderen naar binnen geloodst.

Ben en Rosie sjuowden alle bagage van de kar en zetten die in de hal. Toen de kar leeg was, deed Ben de voordeur dicht. Nu kon Rosie goed zien wie er allemaal in de hal stonden.

Een vrouw met een lange bruine vlecht glimlachte. Dat was Kaat. Achter haar verschenen een vrouw met een lief gezicht en een jongen met een bril en donker haar. Anne en Japie, wist Rosie. De jongen met de pet kende ze het best: dat was Pim. Zo langzamerhand zag Rosie hen zo vaak dat ze hun namen wel kende. Maar terwijl ze zo naar hen keek, kon ze nog steeds niet begrijpen waarom Süskind samenwerkte met zulke jonge mensen.

‘Kom maar,’ zei Japie, die samen met Ben een jongetje uit een wasmand tilde en op de grond zette. ‘Eén, twee, drie, vier,’ telde Ben de kinderen. ‘Goed zo. Ik moet meteen weer weg, anders krijgen ze argwaan.’

‘Ik kom er zo aan,’ zei Rosie en ze sloot de deur achter Ben. Ze draaide zich om en haalde een opgevouwen briefje uit haar zak, dat ze aan Pim gaf. ‘Ik heb een nieuwe lijst voor je.’

‘Vijftien?’ riep Japie. Hij had een aansteker gepakt en bescheen met het vlammetje de rij namen.

‘Steeds meer ouders geven toestemming,’ zei Rosie.

‘Dat betekent dat we nog harder aan de slag moeten,’ zei Pim tegen de anderen. Hij zocht in zijn zak en haalde er een verfrommeld papiertje uit. ‘Dit zijn de kinderen voor wie er nu plek is. Die kunnen we morgenochtend komen halen.’

‘Ik heb nog een verzoek van meneer Süskind en de directrice,’ zei Rosie, terwijl ze het papiertje in haar zak stopte. ‘We hebben een klein jongetje in de Crèche. Koos heet hij. Hij is op zijn schuilplaats verraden en we hebben geen idee waar zijn ouders zijn. Morgenavond vertrekt er weer een transport en we zijn bang dat hij dan mee moet.’

‘Waarom hebben we niet al een plek voor hem gevonden?’ vroeg Kaat.

Rosie sloeg haar armen over elkaar. ‘Omdat hij er te joods uit zou zien.’ Ze kon de afkeurende ondertoon in haar stem niet helemaal verbergen.

‘Kan hij niet naar Friesland?’ vroeg Anne aan Pim.

‘Ik weet daar op het moment even niemand,’ zei Pim.

‘Zeker niet iemand die zo’n donker jongetje wil.’

‘Misschien kunnen we zijn haar verven met waterstofperoxide?’ vroeg Anne.

‘Daarmee hebben we nog geen adres voor hem,’ zei Japie.

‘Is er niet nog plek daar in Limburg?’ vroeg Kaat. ‘Bij je weet wel...’

‘Dat weet jij beter dan ik,’ zei Pim tegen haar.

Anne legde een hand op zijn schouder. ‘We moeten iets bedenken. We kunnen hem niet op transport laten gaan. Desnoods nemen wij hem in huis voor een paar dagen, dat hebben we al eerder gedaan.’

‘En zij dan?’ zei Japie met een blik op de vier kinderen in de gang. ‘Het is te laat om de trein te pakken.’

‘Japie heeft gelijk,’ zei Kaat. ‘Zij moeten al bij ons slapen vanavond... En dan morgen weer een lading...’

‘Ik heb een voorstel,’ zei Pim tegen Rosie. ‘Verstop hem nog twee nachten in de Crèche, dan regelen wij ondertussen een plek. We nemen hem dan niet morgen mee, maar overmorgen.’

‘En dan mag hij echt mee?’

‘Erewoord,’ zei Pim ernstig. ‘We halen morgenochtend een nieuwe lading op en komen overmorgen terug voor Koos.’

‘Goed dan.’

Rosie liet Pim en de anderen eerst vertrekken met de kinderen. Ze wachtte een paar minuten en ging toen ook.

‘En?’ vroeg Judith toen Rosie even later de deur van de Crèche achter zich dichtdeed.

‘Niet hier,’ fluisterde Rosie. ‘Waar is de directrice?’

‘Boven, volgens mij,’ zei Judith. ‘Ik loop wel met je mee.’

De directrice zat met een slapende baby in haar armen op een stoel in haar slaapkamer. In gedachten verzonken keek ze naar de schaduwen die de vlammen in de kachel op de muur wierpen. Rosies blik ging naar het krakkemikkige veldbed in de hoek van de kamer en ze dacht er even schuld bewust aan terug dat de directrice erop had gestaan dat Judith, Betje en zichzelf de comfortabele bedden zouden krijgen.

‘Kom binnen,’ zei de directrice toen ze hen opmerkte. ‘En sluit de deur.’